

ОБРАЗНИЙ КОМПОНЕНТ КОНЦЕПТУ БОРОТЬБА В УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

Робота присвячена аналізу образного компонента концепту БОРОТЬБА в українських пареміях. Розкрито багатовимірність поняття через семантичні компоненти: «випробування», «наполегливість», «змагання», «протистояння», «подолання перешкод», «вибір», «урок досвіду», «спільна праця», «виклик часу чи долі», «природний цикл». Акцент зроблено на ролі паремій у формуванні національної ідентичності.

Ключові слова: боротьба, паремії, образність, національна ідентичність, семантичні компоненти.

The work focuses on analyzing the figurative component of the concept STRUGGLE in Ukrainian proverbs. The multidimensional nature of the concept is revealed through semantic components: “trial”, “perseverance”, “competition”, “confrontation”, “overcoming obstacles”, “choice”, “lesson of experience”, “collective work”, “challenge of time or fate”, and “natural cycle”. Emphasis is placed on the role of proverbs in shaping national identity.

Key words: struggle, proverbs, imagery, national identity, semantic components.

У сучасних умовах повномасштабної війни росії проти України посилюється науковий інтерес до вивчення мілітарних концептів в українській мовній картині світу. Особливої актуальності набуває аналіз концепту БОРОТЬБА, який є складовою ціннісного та ментального простору українців і репрезентує глибинні уявлення про спротив, незламність, самопожертву та

прагнення до свободи. На відміну від концептів ВІЙНА і МИР, котрі вже привертали увагу дослідників, концепт БОРОТЬБА як складна і багатогранна ментальна структура, яка охоплює як зовнішні, так і внутрішні вияви конфлікту, досліджувався фрагментарно.

Особливо цінним джерелом вивчення цього концепту є усна народна творчість, зокрема українські паремії — прислів'я, приказки, котрі як одиниці фольклорного мовлення акумулюють багатовіковий досвід народу, його етнокультурні орієнтири й моральні настанови. Проте аналіз мілітарної семантики в пареміологічному фонді українців досі залишався переважно поза увагою лінгвістичних студій або здійснювався з позицій традиційної семантичної інтерпретації без урахування когнітивного та образного виміру.

Актуальність запропонованої теми зумовлена потребою комплексного осмислення образного компоненту концепту БОРОТЬБА в українських пареміях, адже саме образна репрезентація відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності, засобами якої конструюється народне уявлення про боротьбу як універсальну життєву стратегію. З огляду на сучасні суспільно-політичні виклики, нові підходи до аналізу фольклорних текстів (зокрема когнітивно-дискурсивні, лінгвокультурологічні) є надзвичайно затребуваними для глибшого розуміння концептуальних основ українського світогляду [1, с. 139].

Так, аналізуючи образну складову концепту БОРОТЬБА в українських пареміях, було виокремлено такі семантичні компоненти, як: «випробування», «наполегливість» і «терпіння», «змагання», «протистояння», «подолання перешкод», «моральний вибір», «символічний акт», «загроза» та «наслідки», «урок» чи «досвід», «спільна праця» або «гармонія», «виклик часу або долі», а також «природний цикл».

Семантичний компонент «випробування» є одним із базових образів у структурі концепту БОРОТЬБА в українських пареміях.

У ньому відображається уявлення про боротьбу як невід'ємну частину життєвого шляху, яка перевіряє людину на витривалість, гнучкість мислення, моральну силу та здатність до самоперетворення. Паремії фіксують цей компонент через образи шляху, страждання, перешкод, терпіння та внутрішньої мобілізації. Такі вислови як «Терпи, козаче, отаманом будеш», «Життя, як стерня, не пройдеш — не вколешся», «Біда помучить і мудрості научить» репрезентують випробування як процес загартування, який формує зрілість і світогляд. Периферійні структури, як-от «Не копай іншому ями, бо сам упадеш», подають випробування як морально-етичне попередження [2, с. 44]. Усе це засвідчує, що в українській мовній картині світу боротьба трактується не лише як опір зовнішньому ворогу, а й як шлях внутрішнього становлення, де випробування набуває сенсу трансформації й самопізнання.

Наступна смислова домінанта концепту БОРОТЬБА в українських пареміях пов'язана з наполегливістю та терпінням — ризиками, котрі репрезентують здатність діяти всупереч обставинам, чекати, витримувати тиск і не здаватися. Хоч ці семантичні компоненти належать до периферії концепту, вони формують важливу образну складову.

У пареміях «Терпіння і труд все перетруть», «Вода і камінь довбе», «Гірка робота, а солодкий хліб» тощо наполегливість вербалізується через образи поступового подолання, емоційної стриманості, своєчасних дій та цінності зусиль. Це не пасивне очікування, а активний, стратегічний процес, який передбачає систематичність, передбачення і витривалість. Таким чином, боротьба осмислюється як безперервна цілеспрямована діяльність, що веде до результату навіть за несприятливих умов. Українські паремії фіксують у свідомості носіїв мови модель поведінки, де терпіння і наполегливість — це необхідні передумови перемоги.

Семантичний компонент «змагання» є одним із провідних компонентів образної складової концепту БОРОТЬБА в україн-

ських пареміях. Він реалізується через лексеми, пов'язані з суперництвом, ризиком, стратегією, швидкістю й моральною оцінкою дій. У ядерній зоні концепту втілюються моделі прямого протистояння (наприклад, «Або пан, або пропав», «Вовка ноги годують»), які акцентують на максимальному ризику та активності [3, с. 196]. Периферійна зона представлена алегоричними й етично забарвленими формулами («Хто меч підійме, той від меча й загине», «Не розганяйся, поки яма не закопана»), що відображають боротьбу як стратегічний або морально вмотивований процес. Загалом, змагання в структурі концепту БОРОТЬБА постає як багаторівнева модель дії, яка поєднує силу, розрахунок і ціннісну орієнтацію.

Семантичний компонент «протистояння» у межах концепту БОРОТЬБА в українських пареміях охоплює уявлення про конфлікт, опір, сутичку між зовнішніми чи внутрішніми силами. У мовній картині світу це відображається через метафори, опозиції та символи, які розкривають різні моделі боротьби — від відкритого зіткнення до морального вибору.

Ядро концепту формують вислови, які репрезентують асиметричний конфлікт («Батогом обуха не переб'єш»), обмежену ефективність силового впливу («На батозі далеко не заїдеш»), моральну відповідальність («Взявший меч, від меча й загине»), а також перевагу внутрішньої сили над загрозами («Сміливого й куля не бере»).

Периферія концепту передає опосередковане протистояння — через символічне осмислення наслідків («Не плюй у крилицю...»), дзеркальність дії («Любиш чужу бороду драти...»), гідність поразки («Якщо вже впасти з коня...») чи віру у вищу справедливість («Бог не без милості...»).

Семантичний компонент «боротьба з перешкодами» належить до ядра концепту БОРОТЬБА і вербалізує труднощі як випробування внутрішніх ресурсів, моральної стійкості та гнучкості мислення.

Паремії моделюють перешкоди як фізичні бар'єри, психологічні виклики або ситуації, котрі потребують адаптивних стратегій. Наприклад, у вислові «Глухому не доказуй, а дурному не доводь» підкреслюється безсенсовність зусиль у безнадійних ситуаціях. Метафора шляху в «Коли не можна перелізти — треба обійти» відображає ідею обхідної, рефлексивної реакції на труднощі.

Паремії «Капля камінь точить» чи «Не святі горшки ліплять» формують образ боротьби як тривалого, послідовного процесу або подолання сумнівів у власних силах [3, с. 60]. Натомість вислів «Куди не кинь — всюди клин» акцентує відчуття безсилля, а «Не берися за те, чого не здолаєш» — важливість самоконтролю та обачності.

Семантичний компонент «вибір» у межах концепту БОРОТЬБА виражає усвідомлену дію, моральну позицію та особисту відповідальність. У пареміях цей аспект концепту представлений через опозиції (обережність / ризик, дія / бездіяльність, гідність / виживання), метафори та умовні структури. Боротьба постає не як примус, а як особисте рішення діяти — попри небезпеку, задля вигоди чи з мотивів гідності. Хоча цей компонент належить до периферії концепту, він має екзистенційне забарвлення та високу когнітивну цінність, розкриваючи глибоку взаємодію свободи волі з соціальними обставинами.

У пареміях української мови концепт БОРОТЬБА має окрему символічну площину, яка виражає внутрішній, рефлексивний процес: боротьбу з часом, змінами, собою і долею. Вона не має конкретного адресата й проявляється через метафори, символи й образи, які підкреслюють латентний, але потужний характер внутрішньої боротьби. Символічна боротьба включає протистояння вразливості, пошук життєвої основи, адаптацію до невідзначеності й екзистенційне осмислення. Вона виступає не менш важливою за зовнішній конфлікт, адже забезпечує особистісну стійкість і внутрішнє оновлення.

В українських пареміях семантичні компоненти «загроза» і «наслідки боротьби» виокремлюють темні сторони конфлікту — ризики, моральні дилеми, фізичне та емоційне виснаження. Через метафори і бінарні опозиції ці паремії відображають непоправні втрати, несправедливий розподіл вигод, вибір між честю і виживанням, а також внутрішню самодеструкцію. Вони фіксують моральні межі і критикують непродуману агресію та надмірні жертви. Зазначені елементи концепту БОРОТЬБА виявляють глибокий філософський зміст, слугуючи культурною рефлексією і соціальною регуляцією поведінки.

Семантичний компонент «урок» або «досвід» у пареміях розкриває боротьбу як процес набуття практичного знання, переосмислення і внутрішньої трансформації. Через протиставлення поразок і здобутків, а також образи помилок і моральних наслідків, боротьба постає джерелом мудрості, етичної зрілості та відповідальності. Паремії відображають як позитивні результати — зростання і стратегічне мислення, так і негативні — повторення помилок і відсутність навчання [4, с. 105]. Концепт БОРОТЬБА в цьому контексті функціонує як процес особистісного і культурного навчання, котре формує моделі поведінки на основі попереднього досвіду.

Семантичні компоненти «спільна праця» і «гармонія» в концепті БОРОТЬБА розкривають альтернативне розуміння боротьби не як конфлікту, а як колективного зусилля і згуртованої дії для подолання труднощів чи досягнення мети. Паремії, як-от «Сімейний горщик веселіше кипить» чи «Згода хату будує, а незгода руйнує», акцентують роль солідарності, взаємодопомоги і взаєморозуміння як основи ефективної боротьби. Тут боротьба трансформується у процес підтримки, гармонії та конструктивної взаємодії, що підсилює результат і забезпечує соціальну стабільність.

Семантичний компонент «виклик часу або долі» у концепті БОРОТЬБА відображає боротьбу як реакцію на обставини, котрі

виходять за межі людського контролю — фатальні події, часові обмеження, неминучість. Він представлений у пареміях, де боротьба постає не як пряма конфронтація, а як витримка, прийняття або розумна адаптація до безвихідних ситуацій («Куди не кинь — всюди клин», «Життя прожити — не поле перейти», «Долі конем не об'їдеш», «Чого липень не доварить, того вересень не досмалить»). Боротьба розкривається як внутрішній супротив чи взаємодія з неминучим. Українська мовна картина світу фіксує цю боротьбу як тиху, але гідну відповідь на виклики долі і часу.

Семантичний компонент «природний цикл» у концепті БОРОТЬБА в українських пареміях відображає боротьбу як закономірний, повторюваний процес, вписаний у природний ритм життя і змін. Через сезонну символіку («Зима від сонця тікає, але літо з'їдає», «Лютий лютує, бо весну чує») боротьба постає як чергування фаз і взаємозаміна сил, де опір є тимчасовим і передбаченим. Вислови «Весна ледачого не любить» та «Хто влітку ледарює, той узимку голодує» демонструють боротьбу як відповідальну працю, яка пов'язана з причиново-наслідковою закономірністю. Паремія «Що посієш — те й пожнеш» підкреслює відкладений ефект дій у боротьбі за майбутнє [5, с. 87]. Таким чином, боротьба у цьому значенні — це природний, життєвий цикл, який вимагає узгодженості з ритмом природи, своєчасності й відповідальності, а не безпосередньої конфронтації.

Отже, аналіз образного компоненту концепту БОРОТЬБА в українських пареміях демонструє його багатовимірність як фундаментальний елемент національної ідентичності, котрий поєднує зовнішній опір і внутрішню трансформацію через випробування, терпіння, змагання та спільну працю. Паремії не лише репрезентують боротьбу як акт протистояння зовнішнім і внутрішнім перешкодам, а й відображають глибокий моральний вибір та здатність до самопізнання, формуючи таким чином

етичні орієнтири та адаптивні стратегії поведінки в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел

1. Вільчинська Т. П., Вільчинський О. К., Продан А. І. Концепт «мир» в українському паремійному тексті. *Modern philology: theory, history, methodology* : Scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2024. Рр. 139–155.
2. Семенова О. В. Комунікативно-прагматичний потенціал прислів'я. *Східнослов'янська філологія*. 2008. Вип. 13. С. 40–49.
3. Колоїз Ж. В., Малюга Н. М., Шарманова Н. М, Українська пареміологія : навч. посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Кривий Ріг : КПІ ДВНЗ «КНУ», 2014. 349 с.
4. Прутчикова В. В. Паремія як когнітивна модель для репрезентації колективних знань. *Проблеми загального і слов'янського мовознавства*. 2018. № 1. С. 103–110.
5. Федоров В. Психологія народної мудрості. Пареміологічний довідник. Тернопіль : Підручники та Посібники, 2009. 352 с.